

GERGELY VIKTÓRIA – VANČO ILDIKÓ

MIT KELL TUDNI A PISA-RÓL, AVAGY MIT JELENT A SZÖVEGÉRTÉS?¹

*„Amilyen a ma oktatása,
olyan lesz a holnap gazdasága.”*
(Andreas Schleicher)

BEVEZETÉS

A modern oktatásügyekben a nemzetközi összehasonlító mérések beépültek a pedagógiai kultúrába, és az eredmények nyilvánosságra hozatala társadalmi szinten vált nagy érdeklődéssel várt eseménnyé. Ezen nemzetközi felmérések lehetővé teszik az egyes oktatási rendszerek számára, hogy teljesítményüket többféle aspektusból összevegyék más országokkal. Többek között az OECD-PISA, IEA-TIMSS, IEA-PIRLS vizsgálatok kaptak hangsúlyos szerepet társadalmunkban. A jelen cikk a PISA-mérés szövegértéssel foglalkozó mérésének bemutatására vállalkozik.

MITŐL EGYEDI A PISA?

Jelenleg a PISA (Programme for International Student Assessment) néven ismert nemzetközi tanulói teljesítmésmérés számít a legátfogóbb nemzetközi programnak, ami a diákok teljesítményének értékelésén kívül ösz-

szegyűjti az adatközlők egyéni, családi és intézményi háttérével kapcsolatos jellemzőit. Ezek a háttérinformációk segítenek megmagyarázni a teljesítmények közötti különbségeket, és felfedik az egyes országok oktatási rendszereinek jellemzőit is. A mérés során nincs megadott maximum pontszám, a résztvevők által elért átlagos pontszám jelenti az értékelés kiindulópontját. A PISA-mérést magas fokú megbízhatóság és érvényesség jellemzi. A megbízhatóság növelése érdekében a PISA2018 bevezette az adaptív tesztelést a szövegértés területén, vagyis hogy az egyes diákok a teszt korábbi részeiben nyújtott teljesítménye alapján, a képességeinek megfelelően kap új feladatokat (OECD 2019, 13–14).

A PISA története az 1990-es években kezdődött az OECD (Organization for Economic Co-operation and Development – Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) szervezésében. A PISA „Programme for International Student Assessment”-ből (Nemzetközi Tanulói Teljesítmésmérés Program) képzett betűszó. Andre-

as Schleicher, a program alapítója és vezérigazgatója szerint egy országnak nem elegendő csak a saját standardjainak megfelelni, hanem rendkívül fontos tudni, hogy diákjai mennyire felkészültek a többi ország teljesítményét figyelembe véve, vagyis globális szinten. Ezt azzal indokolja, hogy a nemzeti standardok nem jelentik a siker mértékét, egy globalizált világban fontosabb a más országok eredményeivel való összehasonlítás – a gazdaság és oktatás területén egyaránt (Coughlan, 2013). A PISA nem azt teszteli, hogy a diákok milyen jól sajátították el a tananyagot, hanem azt, hogy a tudásukat hogyan képesek alkalmazni. Általánosan elmondható, hogy a mai kor fiataljai több évet töltenek az iskolapadban és magasabb iskolai végzettséggel lépnek a munkaerőpiacra, mint a szüleik vagy nagyszüleik. Ennek ellenére a fiataloknak problémát okoz a munkaerőpiacra való sikeres beilleszkedés, a munkáltatóktól jelzések érkeznek, hogy nem találnak megfelelő szakembereket, a kormányok aggódnak a munkaerőpiac által felállított igények

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatás az APVV-17-0071 keretében készült. Gergely Viktória munkáját a X/4/2020 – UGA projekt s a magyarországi Collegium Talentum 2020 programja támogatta.

és az oktatási rendszer eredményesége közötti eltérések miatt. Vagyis a tananyag elsajátítása önmagában nem elegendő a munkaerőpiacon való boldoguláshoz (Schleicher, 2018, 41). Andreas Schleider szerint a készségek az egyének és nemzetek sikerének legfontosabb mozgatórugóivá váltak. A tudásalapú gazdaság már nem azt honorálja, amit az egyén tud, hanem azt, ahogyan a tudását felhasználni képes (Macfarlane, 2016).

A PISA-mérés célja átfogó elemzés nyújtása az oktatási rendszerek működéséről, arról, hogy a diákok mennyire vannak felkészülve a továbbtanulásra, illetve a munkaerőpiacon való elhelyezkedésre, tehát hogy mennyire képesek alkalmazni a tudásukat. A PISA a világ több pontjából (2018-ban 79 országból) összegyűjti az eredményeket, ezt követően a szakértők az eredményeket adatpontokká alakítják, amivel jellemzik az egyes országok teljesítményét. Ha egy ország jól teljesít, akkor az a hatékony oktatási rendszer mellett azt is sugallja, hogy az országban jól működik az inklúzió, vagyis hogy a hátrányos helyzetű diákok is képesek hasonlóan jól teljesíteni, mint előnyösebb helyzetben lévő társaik. Ezenkívül a mérés mutatja azt is, a résztvevő országok oktatási rendszere a munkaerőpiacon való elhelyezkedéshez szükséges társadalmi és közösségi készségeket tanítja-e a diákoknak. A felmérés lehetővé teszi, hogy a résztvevő országok egymás jó gyakorlatait átvegyék oktatási rendszerük fejlesztése és a hatékony oktatás elérése érdekében.

A PISA KRITIKÁJA

Noha sokan a PISA-méréseket rendkívül fontosnak tartják, 2014-ben az OECD-nek, konkrétan Andreas Schleidernek címzett nyílt levélben számos akadémikus kifejezte aggodalmát a mérések módszereivel és eredményeivel kapcsolatban, felhívva a figyelmet a tesztelés negatívumaira. A főbb problémák között említették a túlzott tesztelés veszélyeit, a mérhető eredmények rövid távú fontosságának hangsúlyozását a hosszabb távú problémamegoldással szemben, valamint a folyamatos globális tesztelés okozta stressz-szint növekedését mind a diákok, mind a tanárok körében. Az em-

lített nyílt levél nemcsak a hiányosságokra mutatott rá, hanem konstruktív javaslatokat is megfogalmazott, amelyek segíthetnek megoldani a megfogalmazott problémákat (The Guardian, 2014).

Az OECD a kritikákra szintén nyílt levélben válaszolt, melyben a felsorolt kritikai észrevételekre konkrét válaszokat adtak, és az egyes pontokhoz magyarázatokat fűzve felhívták a figyelmet a PISA pozitívumaira (OECD 2014).

A MÉRÉSEK JELLEMZÉSE

A nemzetközi felmérés 2000-től hároméves ciklusokban méri a tizenötéves diákok természettudományi, matematikai és szövegértési képességét is, ezenfelül kérdőívek segítségével feltérképezi a diákok szociális, gazdasági és kulturális helyzetét, a tanuláshoz és iskolához fűződő viszonyukat, tanulási szokásaikat.

A PISA-tesztek kitöltése két órát vesz igénybe, célja felmérni, hogy az adott korosztály az egyes országokban milyen képességekkel rendelkezik az adott területeken, valamint mennyire tudja alkalmazni ezeket a képességeket. A további értékelési területek, mint például a pénzügyi és számítógépes ismeretek vagy akár az együttműködésen alapuló problémamegoldás, ciklusonként változik.

A PISA-tesztelés során minden évben kiemelten kezelnek egy-egy tudásterületet. A legutolsó 2018-as mérés fő területe immár harmadik alkalommal a szövegértés volt.

A SZÖVEGÉRTÉS DEFINÍCIÓJA A PISA2018 SZERINT?

Az olvasás és a szövegértés fogalmának értelmezése időről időre változik, tükrözve a társadalom, a gazdaság, a kultúra és a technológia változásait. A PISA-mérések tartalmi kerete szigorúan tudományos alapokra épül, ezért fontos, hogy az adott tudományterület fejlődésével lépést tartva rendszeresen alakítsa, kiegészítse és pontosítsa a szövegértés alapvető definícióját is. A PISA által 2018 előtt elfogadott szövegértési definíciók annyiban különböztek a 2018-as definíciótól, hogy ott nem szövegekről, hanem konkrétan írott szövegről beszéltek, nem tartalmazták a szövegek értékelését, és a leg-

első szövegértési definíció (PISA2000) nem tartalmazta az elkötelezett foglalkozás fogalmát sem. A változtatások kismértékűnek tűnhetnek, de a szövegértés értelmezésében nagy szerepük van. A következőkben a legújabb, 2018-ban megfogalmazott definíció részletes elemzése kerül bemutatásra.

Az eredeti angol nyelvű PISA2018 szövegértési definíciója így hangzik: „Reading literacy is understanding, using, evaluating, reflecting on and engaging with texts in order to achieve one’s goals, to develop one’s knowledge and potential and to participate in society.” (OECD, 2019, 28).

A PISA2018 szövegértési definíciójának hivatalos magyar nyelvű fordítása a következő: „A szövegértés a szövegek megértése, felhasználása, értékelése és az ezekre való reflektálás, illetve a velük való elkötelezett foglalkozás képessége annak érdekében, hogy az egyén elérje céljait, fejlessze tudását és képességeit, és hatékonyan részt vegyen a mindennapi életben/társadalomban.” (Oktatási Hivatal, 2019, 11).

A PISA szövegértés kifejezésének eredeti angol megfelelője a reading literacy. Ennek értelmezése és fordítása több szempontból is problematikus. A literacy szót a magyarban műveltségként is fordítják. Szűkebb értelemben jelenti az írástudást, tágabb értelemben iskolázottság jelentéssel is bír. Az angol nyelvben a literacy különböző tudományok neveihez csatolva, az adott területen való jártasságot, hozzáértést jelenti (Steklács 2018). Esetünkben a kifejezés az olvasás aktív, célzott és funkcionális alkalmazását jelenti különféle helyzetekben és különféle célokra. A szöveg kifejezés „írott” jelző nélküli használata a fogalom jelentése szempontjából szűkítésnek tűnhet, hiszen önmagában nem zárja ki az orális megnyilatkozást mint szövegtípust. Ugyanakkor a szöveg szó értelmezése során a dokumentum szerzői pontosítják a szó jelentését, a szöveg grafikus formájáról van szó, lehet az kézzel írott, nyomtatott vagy képernyő-alapú is, valamint idesorolják a vizuális megjelenítéseket tartalmazó (pl. diagramm, kép, térkép, táblázat, grafikon stb.) szövegeket is. A vizuálisan megjelenő szövegek önállóan is

2 A szövegértés fogalmáról, fontosságáról és definíciójáról részletes bemutatás található a Katedra folyóirat januári (XXVII/5.) számában: *Az alapiskolás diákok szövegértési képességeinek felmérése* (Gergely 2020a) címmel, illetve a Katedra folyóirat májusi (XXVII/9.) számában: *A szövegértés értelmezése* (Gergely 2020b) cím alatt. A jelen fejezet csupán a PISA2018-ban megfogalmazott szövegértési definícióval foglalkozik.

létezhetnek, vagy beágyazhatók nagyobb szövegekbe.

A definícióban említett megértés szó magára a szöveg megértésre utal, tehát hogy az olvasó képes integrálni a szövegből származó információkat a már meglévő tudásával. Képes a szöveget dekódolni, jelentést létrehozni. A felhasználás szó a szövegek alkalmazását jelenti, vagyis hogy az olvasó képes tenni valamit az adott szöveggel. Az értékelés kifejezés az eddigi PISA szövegértési definíciókban nem volt benne. Jelen korunkban az egyénre zúduló információ-tömeg szükségessé teszi az információ igazságtartalmának, relevanciájának mérlegelését. Mivel az olvasás a mindennapi életben leggyakrabban cél-orientált, az olvasónak képesnek kell lennie mérlegelnie a szövegben levő érvek valóságértékét, fel kell ismernie a szerző nézőpontját, a szöveg relevanciáját és további tényezőket az olvasás céljának függvényében.

A reflexió kifejezés a szöveg és az olvasó interaktív kapcsolatát hangsúlyozza. Minden olvasó olvasás közben saját gondolataiból, tapasztalataiból merít. Minden olvasási cselekedet során szükség van bizonyos reflexióra, mely során az olvasó a szöveg tartalmából kiindulva, az abban levő információkat összekapcsolja előzetes ismereteivel és a szövegen kívüli világgal, figyelembe véve a szöveg felépítését és formáját.

Az elkötelezett foglalkozás képessége magába foglalja az olvasás motivációját, az olvasás iránti érdeklődést és annak élvezetét, valamint a változatos és gyakori olvasási gyakorlatokat. Az olvasást számos célra fel lehet használni, ezért kimondottan fontos, hogy az oktatás célja ne csak az olvasási készség elsajátíttatása legyen, hanem az olvasás iránti elkötelezettség kialakítása is. E fogalom definícióba való bevezetésének célja az volt, hogy minél teljesebben megragadja az olyan helyzetek körét, amelyben a szövegértés szerepet játszik, a magánszférától a közszféráig, az iskolától a munkáig.

A célok elérése, valamint a tudás és képességek fejlesztése hangsúlyozza a szövegértési képesség által lehetővé váló egyéni törekvések megvalósítását, valamint az élet különböző szféráiban való boldogulás lehetőségét (OECD 2019, 28–30).

GONDOLKODÁSI MŰVELETEK A PISA2018-BAN

Változás történt nemcsak a szövegértés definíciójában s az ott szereplő fogalmak pontos értelmezésében, hanem a gondolkodási műveletek tipológiájában is (1. ábra). Az eddig használt kognitív szempontok „cognitive aspects” kifejezés helyett a kognitív folyamatok „cognitive processes” kifejezés került be a 2018-as PISA-ba. Az új terminológia jobban alkalmazkodik a legfrissebb olvasáspszichológiai kutatásokban

használt terminológiához, és összhangban van az olvasási készségek leírásával is. Az előző ciklusokhoz képest a 2018-as felosztás az olvasási tevékenységben lezajló kognitív műveletek részletesebb tipológiáját tartalmazza.

Az előző évekhez viszonyítva az értékelésbe bekerült egy új, eddig nem mért készség is, a folyékony olvasás (reading fluently), amely a 2018-as tipológiában – az egyéb szövegfeldolgozáshoz szükséges folyamatoktól megkülönböztetve – különálló és alapvető egységként jelenik meg. A folyékony olvasás annyit jelent, hogy az egyén képes a szövegeket pontosan és készségszinten elolvasni, a szövegnek értelmet adva megérteni a szöveg egészének jelentését. A szövegfeldolgozást meghatározza az olvasás technikájának milyensége, függetlenül a többi szövegértéssel kapcsolatos folyamattól. A folyékony olvasás kevesebb figyelmet igényel, jó olvasási technika esetében a memória kevésbé terhelődik, tehát a fennmaradó erőforrásokat fel lehet használni a magasabb szintű megértési folyamatokra. Ezzel ellentétben, ha hiányosságok vannak a folyékony olvasásban, több energiát kell fektetni az alacsonyabb szintű folyamatokba, és ez gyengébb eredményeket okozhat a szövegértésben.

A folyékony olvasás alapkészségén kívül a PISA2018 felmérés kidolgozói a kognitív folyamatok három fő kate-

2018 – kognitív folyamatok	Fölérendelt kategória a 2018-as mérésben	2009–2015-ös szempontok
Folyékony olvasás (Read fluently)	PISA skálán jelölve	Nem volt értékelve
A szöveg információihoz való hozzáférés és visszakeresésük (Accessing and retrieving information within a text)	Információ lokalizációja (Locating information)	Hozzáférés és visszakeresés (Accessing and retrieving)
A releváns szöveg megtalálása és kiválasztása (Searching and selecting relevant text)		
Szó szerinti információ megjelenítése (Reperesenting literal meaning)	Megértés (Understanding)	Értelmezés és integráció (Integrating and interpreting)
Inferenciális jelentés (következtetések) integrálása és megalkotása (Integrating and generating inferences)		
Minőség és hitelesség értékelése (Assessing quality and credibility)	Értékelés és reflexió (Evaluating and reflecting)	Reflexió és értékelés (Reflecting and evaluating)
A tartalomra és formára való reflektálás (Reflecting on content and form)		
Konfliktusok felismerése és kezelése (Detecting and handling conflict)		Komplex (Complex)

1. ábra: A gondolkodási műveletek felosztása a PISA2018 és PISA2009–2015 szerint (Forrás: OECD, 2019, 37)

góriáját különítik el: az információ lokalizációját, a megértés folyamatát, az értékelés és reflektálás folyamatát.

AZ INFORMÁCIÓ LOKALIZÁCIÓJA (LOCATING INFORMATION)

Az olvasást leggyakrabban konkrét információk keresése érdekében használjuk, téve ezt vagy a szöveg egészének figyelembevételével, vagy bizonyos részek figyelmen kívül hagyásával. A PISA2018 ezen a kategórián belül két folyamatot határoz meg. Ide tartozik a már előző mérésekből is ismert kategória, a szöveg információhoz való hozzáférés és visszakeresése (accessing and retrieving information within a piece of text), melynek lényege a néhány szót, kifejezést tartalmazó információ vagy számbeli adat visszakeresése a szöveg átfutásával. E készség segítségével dönti el az olvasó, hogy mikor kell figyelembe venni vagy éppen figyelmen kívül hagyni a szöveg részleteit a keresett információ megszerzéséhez.

Ehhez a művelethez tartozik a releváns szöveg megtalálásának és kiválasztásának (searching and selecting relevant text) képessége. Ma az olvasó számára rendelkezésre álló információ mennyisége gyakran meghaladja azt a mennyiséget, amelyet képesek ténylegesen feldolgozni, gondoljunk itt akár a nyomtatott sajtó egy oldalán megjelenő híreire, a reklámújságokra vagy az elektronikusan megjelenő szövegekre. Ebben a többszörös szövegolvasási helyzetben az olvasóknak el kell dönteniük, hogy a rendelkezésre álló szöveg közül számukra melyik a legfontosabb, relevánsabb, pontos vagy igaz. A PISA erre irányuló feladataiban arra kéri az olvasót, hogy több szöveg közül válassza ki a megfelelőt az adott feladatnak megfelelően, vagyis el kell dönteni, hogy a rendelkezésre álló szövegek közül melyik a legfontosabb, legrelevánsabb.

MEGÉRTÉS (UNDERSTANDING)

A megértés során az olvasó előállítja a szöveg mentális reprezentációját, melyhez szükséges a szöveg elemzése és az információk integrálása annak érdekében, hogy a szövegértés folyamata létrejöhessen. A 2018-ban újrafogalmazott gondolkodási műveletek tipológiájában a megértés folyamatát két, egymásra épülő folyamatként értelmezik. Az olvasás során az emlékezetben megjelenő szó szerinti információk (reperesenting literal meaning) megértése a monda-

tok, illetve rövid részletek megértését igényli az olvasótól. A következtetések integrálásának és megalkotásának (integrating and generating inferences) kognitív művelete során az olvasónak el kell jutnia a mondatszinttől a szövegszintig, az egymással ok-okozati összefüggésben levő következtetésektől a komplexebb, a szöveg egészéből kiolvasható összefüggésekig.

ÉRTÉKELÉS ÉS REFLEXIÓ (EVALUATING AND REFLECTING)

Az értékelés és reflektálás a komplex értés szempontjával az új felosztásban a gondolkodási műveletek harmadik nagy kategóriát alkotja. Ebben az értelmezésben az értékelés és reflektálás kategóriája tartalmazza a minőség és hitelesség értékelése (Assessing quality and credibility) szempontját, vagyis magába foglalja az írás minőségének, stílusának és formájának értékelését, a tartalom és a forma kapcsolatát, s hogy mindez hogyan fejezi ki a szerző céljait és nézőpontját. A hitelesség ismérve, hogy az információ milyen mértékben érvényes, naprakész, pontos. A reflexió fontos eleme, hogy az olvasó képes saját ismereteit, attitűdjeit felhasználni különböző nézőpontok vagy perspektívák összehasonlítására, s az esetleges ellentmondások felismerésére, vagyis a konfliktusok felismerésére és kezelésére (detecting and handling conflict). Az olvasó a mindennapjai során sokszor találkozhat több, egymásnak ellentmondó szöveggel. Az így keletkező konfliktus kezelésére szükséges annak a kognitív képességnek a kialakítása, melynek segítségével a diákok képessé válnak az állítások megalapozottságának és/vagy a források hitelességének értékelésére (OECD, 2019, 32–37).

ÖSSZEGZÉS

Jelen tanulmány a PISA szövegértést célzó mérésének egy konkrét aspektusára fókuszált, nevezetesen a szövegértés értelmezésében megjelenő változások bemutatására. Véleményünk szerint a PISA-mérések – a kritikák ellenére – segítenek az adott ország oktatásában elért sikerek és az esetleges problémák feltárásában. Minden oktatási rendszer számára fontos kell, hogy legyen, hogy pontos képet kapjon arról, hogy a kötelező oktatás befejezésével a hallgatók birtokolják-e azt a tudást és azokat a készségeket, amelyek nélkülözhetetlenek a modern társadalmakban való teljes és sikeres részvételhez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Coughlan, S. (2013). How Pisa became the world's most important exam. BBC News. <https://www.bbc.com/news/business-24988343>
- Gergely, V. (2020). A szövegértés fogalmának értelmezése. Katedra: A szlovákiai magyar pedagógusok és szülők lapja. 2020/9, 21–23.
- Gergely, V. (2020). Alapiskolás diákok szövegértési képességeinek felmérése. Katedra: A szlovákiai magyar pedagógusok és szülők lapja. 2020/5, 13–15.
- Macfarlane, E. (2016). Who Cares About Education? New Generation Publishing. [https://books.google.sk/books?id=PLBeDwAAQBAJ&pg=PT147&dq=the+knowledge+economy+no+longer+pays+you+for+what+you+know&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewiBw_PkK_fqAhWJM-wKHS8ICgEQ6AEwAHoECAIQAg#v=onepage&q=the%20knowledge%20economy%20no%20longer%20pays%20you%20for%20what%20you%20know&f=false](https://books.google.sk/books?id=PLBeDwAAQBAJ&pg=PT147&dq=the+knowledge+economy+no+longer+pays+you+for+what+you+know&hl=en&sa=X&ved=2ahUKewiBw_PkK_fqAhWJM-Macfarlane, E. (2016). Who Cares About Education? New Generation Publishing. <a href=)
- OECD (2014) RESPONSE TO POINTS RAISED IN HEINZ-DIETER MEYER 'OPEN LETTER'. <https://www.oecd.org/pisa/aboutpisa/OECD-response-to-Heinz-Dieter-Meyer-Open-Letter.pdf>
- OECD (2019). PISA 2018 Assessment and Analytical Framework, PISA, OECD Publishing, Paris.
- Oktatási Hivatal (2019). PISA 2018 Összefoglaló jelentés. Oktatási Hivatal. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresek/pisa/PISA2018_v6.pdf
- Schleicher, A. (2018). PISA2018 Insights and Interpretations. <https://www.oecd.org/pisa/PISA%202018%20Insights%20and%20Interpretations%20FINAL%20PDF.pdf>
- Steklács, J. (2018). PISA 2015 után, PISA 2018 előtt. Könyv és Nevelés, 2018/1. <https://folyoiratok.oh.gov.hu/konyv-es-neveles/pisa-2015-utan-pisa-2018-elott>
- The Guardian. (2014). OECD and Pisa tests are damaging education worldwide – academics. https://www.washingtonpost.com/news/answer-sheet/wp/2014/05/13/academics-call-for-pause-in-pisa-tests/?arc404=true&itid=lk_inline_manual_11